

XI-XII ASARLARDA MAHALLIY SULOLALAR O'RTASIDAGI MUNOSABATLARDA BUXORONING TUTGAN O'RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'rta asrlarda strategik ahamiyatga ega bo'lgan Buxoroning Somoniylar hukmronligidan keyingi taqdiri haqida, o'zaro Qoraxoniylar, Qoraxitoylar va Xorazmshohlar urushlarida Buxoroning o'rtadagi nufuzi haqida ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xorazmshohlar, Xuroson, Buxoro, Qoraxoniylar, Qoraxitoylar, Otsiz, Elarslon, Takash, Ibn Al-Asir, Burhoniddin, sadr, Xusomiddin Umar, Sulton Sanjar, Movarounnahr, G'iyosiddin, Balx, Samarqand.

XI-XII ВЕКАХ РОЛЬ БУХАРЫ В ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ МЕСТНЫМИ ДИНАСТИЯМИ

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ судьбы Бухары, имевшей стратегическое значение в Средние века, после правления Саманидов, а также её влияния в войнах между Караханидами, Каракитаи и Хорезмшахами.

Ключевые слова: Хорезмшахи, Хорасан, Бухара, Караханиды, Каракитаи, Оциз, Эларслан, Текеш, Ибн аль-Асир, Бурханиддин, садр, Хусамиддин Умар, Султан Санджар, Мавераннахр, Гийасиддин, Балх, Самарканд.

BUKHARA'S ROLE IN RELATIONS BETWEEN LOCAL DYNASTIES IN WORKS XI- XII

Annotation. This article scientifically analyzes the fate of Bukhara, which was of strategic importance in the Middle Ages, after the Samanid rule, and the influence of Bukhara in the wars between the Karakhanids, Karakhitai, and Khorezmshahs.

Keywords: Khorezmshahs, Khorasan, Bukhara, Karakhanids, Karakhitai, Atsiz, Elarслан, Takash, Ibn Al-Asir, Burkhaniddin, Sadr, Khusamiddin Umar, Sultan Sanjar, Movaraunnahr, Ghiyosiddin, Balkh, Samarkand.

Kirish. Biz vatanimiz tarixini chuqur o'rganib, ajdodlarimizga munosib bo'lishimiz lozim. Shu o'rinda, O'rta Osiyoning eng qadimiy shaharlardan biri Buxoroning tarixiy o'tmishini o'rganish, uning XI-XII asrlar sulolalar o'rtasida qanday nufuzga ega ekanligini keng ommaga yoyish hozirgi kunda yangi bir bosqichga ko'tarilib bormoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mazkur maqolada Василий Владимирович Бартольд. Сочинения. Том I. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Москва. 1963. – 763-betlik kitobi asosida, Buxoroning XI-XII asrlar mahalliy sulolalar o'rtasida tutgan o'rni masalalari yoritilgan.

Muhokama. Malikshoh Xurosondan Buxoroga kelib, bir hamla bilan shaharni oldi. Samarqand hokimi Muhammad (ibn) Sulaymon isyon va tug'yon damini urdi va bu voqea besh yuz yigirma to'rtinchi (1129-1130) yilda sodir bo'ldi. Qamal muddati cho'zilib ketgach, xalq vabo va ochlikdan qirila boshladi. Muhammad ibn Sulaymon chor-nochor omonlik surab, shahardan tashqari chiqdi. Sulton Samarqandni o'zining g'ulomlaridan biriga berib, uni (Muhammad ibn Sulaymonni) o'zi bilan Xurosonga olib ketdi. Bir qancha muddatdan so'ng, Malikshohning roziligi bilan ul mamlakat hukumati yana Muhammad Sulaymonga taalluqli bo'ldi. Olamning obodon

32 joylarining katta qismi Sulton Sanjar noiblarining qo'l ostiga o'tib, chor atrof maliklari uning hukm chizig'iga boshlarini qo'yishgach, uning farmoni olamning sharqu g'arbga joriy bo'ldi.

Amirlar va arkoni davlat mamlakat kengligi va ne'matlar ko'pligidan o'z dimog'larida g'urur va kibru havoga berilib, intizomsizlik sodir eta boshladilar. Mulk ahvolidagi bu beqarorliklar sultonning Samarqandga o'tlanish sabablaridan biri bo'ldi. U vaqtda Movarounnahr hokimi Ahmadxon bo'lib, uning o'n ikki ming zarxarid quli bor edi. U falaj kasaliga chalingan bo'lsada, sulton kelayotgani xabaridan voqif bo'lgach, qal'adorlik ishlariga mashg'ul bo'ldi. Olti oydan so'ng qal'ani ishg'ol qilishdi va Ahmadxonni zambilga solib, sultonning oldiga keltirishdi. Uning og'zi qiyshayib, so'lagi oqar, chunonchi, so'zlashga quvvati yo'q edi. Ahmadxonning holi sahifasiga ma'zul raqamini chekib, ul diyorni o'g'li Nasrxonga berdi. Uni Xurosonga olib ketib, so'ngra yana Movarounnahrqa qaytardi. Shamsobod butunlay vayron bo'lgani tufayli, Ahmadxon o'zi uchun Jo'yborda saroy bino qilishni buyurdi. O'ttiz yil mobaynida bu saroy Buxoroning dorulmulki edi. Arslonxon akasi To'g'onxondan so'ng uning Buxorodagi qoyimmaqomi bo'lgach, saltanat markazini ushbu saroyga ko'chirdi va uning laqabi "sharaf ud-davla" bo'ldi. Qachonki Buxoroda bo'lsa, ushbu saroyda istiqomat qilardi. So'ngroq ul saroyini hisor (ark)ga ko'chirib o'tkazdi va ul mavze xarob bo'ldi. Arslonxon Buxoro hisorini obod qilishga buyurdi va imoratlar qurishdi. Xon o'z qarorgohini shu yerga o'rnatdi va yirik bir amirini shart-sharoitiga qarab turishi uchun bu hisorga kutvol etib tayinladi. Xaloyiqning bu hisorga nisbatan extiromi baland edi. 1139-1140-yilda Xorazmshoh Buxoroga kelganida. Alloh uning dalilini munavvar qilgur Sulton Sanjarning farmoniga ko'ra, Amir Zangi Ali Buxoro hokimi edi. Xorazmshoh uni qo'lga olib, qatl etdi va hisorni vayron qildi. Ikki yildan ziyodroq vayrona holida yotdi. Besh yuz oltmish oltinchi (1170-1171) yilda Alptegin go'rxon tarafidan Buxoroga voliy etib tayinlandi va shu yildayoq (go'rxon) hisorni obod qilishni buyurdi. Go'rxon tarafidan arkning ta'mir qilinishi hisob jihatidan to'rtinchi ta'mir bo'lib, o'z saltanati qarorgohini shu yerga o'rnatdi. Hisor oldingidan ham ko'rkamroq bo'lib qoldi. Besh yuz uttiz sakkizinchi yilning ramazon oyida (1144 mart-aprel) g'uz askarlari Buxoroga yetib. Ayn ud-davla Qarochabek va Shahobiddin dasturni o'ldirishdi hamda hisorni oldingidek xarob etishdi.

Hijriy 534-yil, milodiy 1139-1140-yillarda Otsiz Buxoroga hujum qiladi va shahar noibi Zan ibn alini asirga olib qatl etadi hamda Arkni buzdirib yuboradi. 1141-yilda Movarounnahrda odatiy toj-u taxt uchun kurash boshlanadi Mahmudxon qarluqlarga qarshi Sulton Sanjarni yordamga chaqiradi va iyulda Saljuqiylar qo'shinlari mamlakatga kiradi. Qarluqlar yordamga Qoraxitoylar hukmdori G'o'rxonga murojaat qilishadi, bu paytda u Bolasog'unda xonni himoya qilayotgan edi, shundan so'ng u qarluqlar to'lqinini qabul qildi va Sulton Sanjarga qarshi kurashdi butun davlat Qoraxitoylarga bo'ysunadi. Shu bilan birgalikda ular hijriy 536-yil milodiy 1141-1142-yillarda Buxoroni ham egallashadi bu paytda Buxoro avloddan-avlodga o'tuvchi shahar raislari qo'lida edi bular o'zlarining asoschilari nomi bilan Burxonlar deb atalar edi. Kitobi mullazoda asarini muallifining yozishicha bu raislar Dunyo saidlari unvonini olishgan, "Salla kiyib yuruvchilar ahlidan", ruhoniylardan bo'lishgan. Shunday bo'lsada toju-taxt egalari ularning darvozalardan panoh istashgan sulola asoschisi edilar. Buyuk sadr Burhon al millat vad-din "Jamova va e'tiqod dalolatchisi", Abdal-aziz bin umar "ikkinchi no'mon" (Abu Hanifa) "Go'yolar dengizi" nomlarini olgan bo'lib xalifa Umar avlodidan sanalgan bu haqida tarixchi Abul Hasan Bayhaqiy (1123-yil avgustda vafot etgan) aytib o'tgan. Qoraxitoylar hujumi paytida Buxoroda Sadr Abdal-azizning o'g'li Xusomiddin Umar edi. Buxorodagi qarshilik harakatida kuchlar notengligi bois Sadr o'ldirildi shundan so'ng Qoraxitoylar Buxoroga Alpteginni hukmdor qilib qo'yishdi. 1143-1144-yillarda Sulton Sanjar Otsizni mag'lub etish va Marvdagi jangda yo'qotgan xazinalarini qaytarib olish uchun Xorazmga yurish qiladi ushbu yurish bilan bog'liq holda o'zlarining Buxoroga muvvafoqiyatli yurishi bo'lib o'tadi Ark qal'asi vayron etiladi.

Qoraxoniylar xoni Qoraxitoylar xonidan o'z qo'shinlarini Samarqand va Buxorodan Qashqarga chiqarib yuborishni talab qiladi xon ularga Qashqardagi Qoraxitoylarning qurollarini tashlab avvalgiday, dehqonchilik va shu kabi boshqa mehnat turlari bilan shug'ullanishni oddiy turmush tarziga qaytishni istardi xon Qarluqlarga bu murojaatni yo'llaydi va uning bajarilishini talab qiladi, bunga javoban qarluqlar qo'zg'olon qilishadi va qoraxitoylar qo'shini bilan birlashib Buxoroga yurish qilishadi. Buxorolik rais 1141-yilda o'ldirilgan Umarning o'g'li Muhammad

xonga bu yurish haqida xabar beradi va qarluqlar qo'shini yetib kelib shaharni bo'shatishdan oldin tezda qo'shin yuborishni so'raydi.

Hijriy 558-yil Milodiy 1163-yilda tangalarning guvohlik berishicha Qoraxoniylar taxtiga Qutlug' bega bek va "Yerdagi tinchlik va iymon ustini", nomini olgan Abul Muzaffar Qilich tamg'achxon Ma'sud ibn ali keladi u, Hijriy 560-yil Milodiy 1165-yilda Buxoro devorini qayta tiklaydi va poydevorini pishgan g'ishtdan barpo etadi bu qurilish uchun u o'g'uzlar tomonidan vayron etilgan Buxoro arkining poydevori va minorasidan qolgan pishiq g'ishtlardan foydalanadi 1182-yilning noyabrida yozilgan maktubdan anglanishicha bu Turkistonda xorazmshoh Takash huzuriga ko'plab qipchoqlar otryadlari kelib qo'shiladi ularning, Movarounnahrda yurishi haqida to'xtaladigan bo'lsak bu haqida ma'lumot beruvchi Buxoroda xorazmshoh Takash tomonidan yozilgan Xorazmga o'z vaziriga yuborgan maktubini keltirib o'tishimiz mumkin. Amudaryoni kesib o'tib, xorazmshoh Buxoroga o'z otryadini yuboradi harbiylarga shaharning tinch aholisini xafa qilmaslik ularga hujum qilmaslikni buyuradi ammo shaharning zolimlar to'dasi va ba'zi bir muridlar ularga qarshilik qilishadi xorazmshohning rahm-shavqatliligi sababli u uzoq vaqt davomida bu qarshilik harakatlarini ko'ndirishga harakat qiladi, lekin bu foyda bermaydi.

Burhoniddin esa sadr etib tayinlanadi va xutbada xalifadan so'ng Sultonning ismini aytish kerakligini aytib o'tadi. Ko'plab tarixchilarni yozishicha 1183-yilda qipchoqlar Buxoroga kelib o'rnatib olishadi va shu paytda Xorazmshoh Takash Buxoroga yurish qiladi va bu yerda hukmronligini o'rnatadi bu voqealar bo'lgan paytda Sultonshoh vafot etib Malikshoh esa Janddan chiqib ketgan edi. Bu Buxoroga yurishlar va ularning sabablari haqida faqatgina tarixchi Ibn Al-Asirdan ma'lumotlarni bilib olishimiz mumkin uning yozishicha XII asrlarga kelib Qoraxitoylar Xorazmshohlar poytaxtini ancha vaqt qamal qilishadi lekin biror bir natijaga erisha olmaydilar garchi ularga yordamga juda ko'p kuchlar kelib qo'shilgan bo'lsada, shundan so'ng qoraxitoylar qo'shini orqaga chekinadi va endi Xorazmshohlar qo'shini ularni ortidan taqib qilib Buxoroni egallashga harakat qiladi.

Natija. Buxoro shahri aholisi qoraxitoylarga ishonch bildirishadi va Xorazmshohlar qo'shiniga qarshi qat'iy kurash olib borishadi ish shu darajaga borib ketadiki, Buxoroliklar bir ko'zi ko'r otni olib unga bir qalpoq va kiyim kiydirib shahar devori bo'ylab olib yurishadi va shu otni Xorazmshoh deb atashadi (buning sababi Takashning bir ko'zi ko'rmas edi), shundan so'ng ular snaryad (uzoq masofaga o'q otadigan qurol) o'tni qo'shib dushman harbiy qarorgohiga o'tishadi va baland ovozda "manashu sizning sultoninggiz" deb baqirishadi. Xorazmshohlar qo'shini buxoroliklarning bu qilgan ishlardan keyin ularni "dindan qaytgan murtidlar" deb atashadi. Va nihoyat ko'p o'tmay shahar Xorazmshohlar tomonidan egallanadi. Buxoro aholisining Takashga qilgan yomon xatti-harakatlariga qaramasdan, Takash ular bilan yaxshi muomilada bo'ladi va hatto ularga ko'p xayr-ehsonlar tarqatadi va biroz vaqtdan so'ng Xorazmga qaytib ketadi.

Xulosa. Bu davrda boshqa shaharlar kabi o'zining o'rta asrlardagi o'tmishi davomida Buxoro zaminida ko'pdan ko'p urushlar, isyon va qo'zg'olonlarning shohidi bo'ldi, hokimiyatni amalga oshirgan sulolalar o'rtasidagi to'qnashuvlar, toju taxt uchun olib borilgan kurashlar oxir-oqibatda xalqning boshiga og'ir musibatlar olib keldi, uning hayoti va turmush tarzida qiyinchiliklar to'xtovsiz sodir bo'lib turdi. Xalqimiz o'tmishining ajralmas qismi bo'lmish Buxoro tarixi shukuhli va muborak kunlar bilan bir qatorda juda og'ir va musibatli damlarga ham guvoh bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Василий Владимирович Бартольд. Сочинения. Том I. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Москва. 1963
2. Василий Владимирович Бартольд. История Туркестана. Т. 1922
3. Фазлуллах Рашид-ад-Дин. Джамии-ат-таварих. Б.: Нагыл Еви, 2011
4. Ибн Ал-Асир. Ал-каmil фи-т-та'рих. (Полный свод истории). -Т.: Цюрих, 2005
5. Barakayev J, Haydarov Y. Buxoro tarixi. -Т.: "O'qituvchi", 1991
6. Ремпел Л.И. Далекое и близкое. Бухарские записи. -Ташкент., Литературы и искусства, 1981